

Inhoud

Inleiding: 'Doorademen'	7
<i>Louis Hellebrekers</i>	14
'Voor een brikkebakker heb ik het ver geschopt'	
<i>Johanna van Schaick</i>	31
'Ik ben twee keer bediend in het leven'	
<i>Hendrik Jan Frederiks</i>	44
'Wat mot je verdien'n?'	
<i>Nel Gogarn-Dirker</i>	55
'Het betere leven went snel'	
<i>Pieter Schoonewille</i>	70
'Het pullevaren was mooi, maar zwaar'	
<i>Gree Hoogenboom-Molenberg</i>	79
'Sterven moeten we allemaal, maar h�ier?'	
<i>Douwe van der Wielen</i>	91
'Die wordt niet oud'	
<i>Hendrikje van Andel-Schipper</i>	105
'Suuker uut de glaassies'	
<i>Haije Tigchelaar</i>	125
'De diepte in!'	
<i>Jacoba Slaper-Suzenaar</i>	150
'Mijn man bracht het licht en ik de gezelligheid'	
<i>Jan Pieter Bos</i>	161
'Je staat op het verkeerde end!'	
<i>Marinus van der Goes van Naters</i>	170
'Ik geloof onvoorwaardelijk in de vooruitgang'	

<i>Cornelia van het Westeinde-Vermue</i>	194
'Als het nou maar úútscheedt!'	
<i>Pieter de Booy</i>	209
'Foto's nemen mocht niet, laat staan van de plunderingen!'	
<i>Wilhelmina van Rijnsoever-Dropsie</i>	220
'Wij artiesten waren minderwaardige mensen'	
<i>Cees Mimp</i>	232
'Ik ben altijd op de kouwe grond gebleven'	
<i>Antoon Brunia</i>	240
'Een paard kent zijn vrienden gauw'	
<i>Sophie Smit</i>	254
'Ik blijf eigen baas'	
<i>Marinus Nijk</i>	267
'Door de oorlog ben ik in de fietsen beland'	
<i>Anna Lambertz, zuster Fintana</i>	273
'Nu zal ik het volhouden ook!'	
<i>Annigje Baron-Rozendaal</i>	283
'Altijd kaas'	
<i>Gerard Timmermans</i>	288
'Tijd bestaat niet'	
 <i>Dankwoord</i>	 303

‘Doorademen’

Het oudste leven in dit boek begint in 1890. Op 29 juni, om precies te zijn, in Smilde. In een groot huis langs de Drentse Hoofdvaart wordt – ‘veel te vroeg!’ – Hendrikje Schipper geboren. Ze ziet blauw en weegt maar drie pond. Hendrikje lijkt voorbestemd om niet langer te leven dan een paar maanden. Maar haar grootmoeder wikkelt het kind in haar warme wollen schort en houdt het vier weken lang op schoot. ‘Een levende couveuse was ze!’ roept mevrouw Hendrikje van Andel-Schipper elf decennia later uit. Ze is dan de oudste van Nederland.

Hendrikje Schipper komt uit een familie van schoolmeesters. Maar omdat het kleine, magere kind te vroeg geboren is en derhalve ‘zwak’ is, mag het niet naar school. Ze moet ‘zwerfen in de buitenlucht’, om weerstand te kweken. Hendrikje leert alleen lezen en schrijven, verder niets. ‘Van geschiedenis,’ verklaart ze een eeuw later, ‘heb ik geen flauw benul.’ Maar met haar scherpe geheugen is ze zelf een bron van informatie over het verleden geworden. Ze kan het Drentse Smilde aan het einde van de negentiende eeuw nog voor haar geestesoog toveren en ze overziet de gehele twintigste eeuw.

Dit boek begint honderdtien jaar na Hendrikjes geboorte; rond de millenniumwisseling. Omdat de overgang naar het jaar 2000 tegelijk een eeuwwisseling is, interview ik voor VPRO-radio enkele honderdjarigen over hun eeuw. De eerste is Jan Pieter Bos (1891): een oud-binnenvaarder, die als jongen aan boord ging op het houten zeilschip van zijn vader en die de motorisering van de scheepvaart – later – absoluut niet zag zitten. Tot zijn eigen verrassing stelt hij na vele decennia vast: ‘Maar het is

precies andersom gegaan; de motor heb geld in 't laatje gebracht!' Na het bezoek aan deze eeuweling ben ik verkocht. Het is bijna niet te geloven dat er nog mensen leven die ooit dachten dat de motorisering, inmiddels zo vanzelfsprekend, niks zou worden. Ik raak gefascineerd door de honderdjarigen, geboren in een tijdperk van paard en wagen, zonder elektriciteit, de pil en de AOW. Hoe hebben zij de twintigste eeuw beleefd? Hun persoonlijke levensgeschiedenissen, besluit ik, moeten worden opgetekend – er is immers nooit genoeg zendtijd op de radio voor die lange levens.

De gemiddelde leeftijd van de Nederlander was een eeuw geleden maar een jaar of vijftig voor de mannen, en vijfenvijftig voor de vrouwen. Geen van de eeuwelingen in dit boek had durven dromen twee keer zo oud te worden. In 1900 telde Nederland tien honderdjarigen. Tot 1950 waren er nooit meer dan dertig. De sterftেকans is sinds de jaren vijftig enorm gedaald, vooral door de beteugeling van besmettelijke ziekten, onder meer door het aanleggen van waterleiding. In 2000 turfde het Centraal Bureau voor de Statistiek bijna elfhonderd honderdjarigen. In 2020 zullen er zo'n tweeduizend zijn.

En er bestaan weer liefhebbers die krantenknipsels over honderdjarigen bijhouden, er is zelfs een kleine club van 'eeuwelingenverzamelaars'. De heer Fred van Dam uit Barneveld, van kindsbeen af geïntrigeerd door lieden die een eeuw trotseren, spant de kroon: hij heeft op zolder een uniek archief aangelegd met gegevens over Nederlandse honderdjarigen uit alle windstreken. Daarmee spoor ik mensen op met een verschillende achtergrond wat betreft beroep, geloof, sociaal milieu. Al zijn er ruim vijf keer meer vrouwelijke dan mannelijke eeuwelingen, toch spreek ik – geheel tegen de statistieken in – met iets meer mannen dan vrouwen. De mannen hebben hun oververtegenwoordiging enkel en alleen te danken aan het feit dat ze meer uiteenlopende beroepen hebben uitgeoefend waarover ik ze uit kan horen; zo vertellen een voormalige 'brikkebakker' en de laatste der 'pullevaarders' in dit boek over de fijne kneepjes van het uitgestorven vak.

Vaak hoor ik tijdens mijn zoektocht een zucht: 'Helaas,' zegt

dan een achtergebleven kleinkind of een verpleegster, ‘de honderdjarige had nog zóveel te vertellen. U komt drie dagen te laat.’ Er zijn ook eeuwelingen met wie ik niet kan communiceren. Zoals de heer Schrik (1900) uit Stadskanaal. De man die op zijn honderdste nog een jachtvergunning kreeg, heeft zijn huisje volgehangen met wild en begint van alles te vertellen over zijn leven, dat – zo zie ik aan zijn gelaatsuitdrukkingen – vele ups en downs moet hebben gekend. Maar ik versta het niet, vanwege het Stadskanaals en een aandoening aan zijn stembanden. Toch gaan we, na een handdruk die na een eeuw nog niets aan kracht heeft ingeboet, weer tevreden en met een glimlach op de lippen uit elkaar. Andere eeuwelingen die ik bezoek, zijn niet meer zo helder van geest; onlangs had een mevrouw uit de Betuwe nog verteld hoe ze vijffennegentig jaar geleden vrolijk rondreed met de hondenkar, zo verzekert haar buurvrouw in het bejaardenhuis. Maar de laatste tijd zegt de oude Betuwse alleen nog maar: ‘Ik ben dan honderd, ik heb nog een mooie pruik met haar...’

En toch, de meeste honderdjarigen die ik bel of schrijf, willen en kunnen geïnterviewd worden – al zijn ze soms nogal doof en zeer slechtziend, zodat ze degene die hun het hemd van het lijf vraagt, amper kunnen ontwaren. De eerste vraag al – bijvoorbeeld: ‘Wat is uw vroegste herinnering?’ – moet ik herhalen. Soms tot vijf keer toe. Dan roep ik inmiddels zo hard, dat ik te horen krijg: ‘Je hoeft niet zo te schreeuwen!’ Daarna weet ik op welk volume en op welke toon – meestal zo laag mogelijk – ik moet spreken. En duikt de honderdjarige eenmaal terug in de tijd, dan gaat het eigenlijk vanzelf. Lang vergeten gebeurtenissen komen tot leven; zoals de lessen op de stofzuigerschool in de jaren twintig, de tijd waarin de melk nog negen cent kost.

Een enkele eeuweling kan zijn of haar leven in één middag navertellen. De meeste geïnterviewden zoek ik een keer of drie, vier op: steeds krijg ik een stukje van hun lange levensgeschiedenis te horen. Het trage tempo van de hoogbejaarden is even wennen. Soms moet een vraag minutenlang bezinken. Maar daarna komt er een scherpe herinnering bovendrijven; de eeuwelingen lijken soms orakels die negentig of zelfs honderd jaar

kunnen terugblikken in de tijd. Vertellen is vermoeiend. En de gesprekken duren uren. Ik sta versteld van het uithoudingsvermogen van veel eeuwelingen. Soms ben ik vermoeider van het ingespannen luisteren dan de geïnterviewde zelf.

Ik tref de eeuwelingen in bejaardenhuizen en verzorgingstehuizen, maar ook in oude, afgelegen woninkjes of in hun uppie in een hele villa. Het is wonderlijk te ontdekken dat nog veel stokoude mensen in staat zijn om op zichzelf te wonen: tien van de tweeëntwintig geïnterviewden.

De vertrouwdheid met het bespreken van persoonlijke dingen is echt iets van deze tijd. 'Dat dééd je vroeger niet,' verzuchten vele eeuwelingen. Ze zijn geboren ver voordat er taboes doorbroken worden. In de jaren zestig, zeventig zijn de geïnterviewden reeds bejaard. En soms brengt een persoonlijke vraag een eeuweling in verlegenheid. Maar aangezien ze uit een tijdperk komen waarin lang niet alles bespreekbaar was, is hun bereidheid om over zichzelf te vertellen eigenlijk bijzonder groot. Misschien doordat ze inmiddels een beetje boven het leven staan. Ze hebben zoveel meegemaakt en het is allemaal al zo lang geleden; de leeftijd heeft ze, alsnog, openhartig gemaakt.

Soms worden ze zelfs zo mededeelzaam dat ze gebeurtenissen uit de doeken doen waarover ze nooit eerder hebben verteld. Zo memoreert kaptein Haije Tigchelaar (1897) hoe hij in 1939 met zijn stoomschip een Duitse onderzeeboot 'ramt', terwijl Nederland nog neutraal is: 'Ik heb mijn verhaal nooit openbaar gemaakt, dat leek toch niet verstandig. Maar nu kan ik het wel vertellen, dacht ik zo.' Ook geeft de koninklijk onderscheiden kaptein een pikante anekdote over prins Bernhard prijs. Of zijn verhalen met een korreltje zeezout moeten worden genomen, is aan de lezer. Ik laat deze man zijn soms onwaarschijnlijk sterke avonturen meermaals, en met grote tussenpozen, vertellen. Tot in de details krijg ik steeds hetzelfde te horen; en dat is het verhaal dat u hier te lezen krijgt.

Het is de persoonlijke geschiedenis. Doordrenkt met gevoel en met de wetenschap van achteraf, die het verleden ook telkens in een ander licht plaatst. Soms lijken de eeuwelingen onbetrouwbaar als ooggetuigen van het verleden, want ze worden

vergeetachtig wat het recente verleden betreft. Een Groningse eeuweling zegt, als ze over haar jeugd vertelt: ‘Wat er gisteren gebeurde ben ik misschien vergeten, ik weet nog veel van vroeger. Maar ik moet maar aannemen dat het allemaal klopt: ik heb niemand meer die ik het kan navragen.’ De levensverhalen zijn niet geheel te verifiëren, maar de gegevens die gecheckt kunnen worden ga ik wel zoveel mogelijk na. Ik raadpleeg boekwerken, historici, familieleden van eeuwelings, oude dorpsgenoten, historische verenigingen en clubjes, jonge en oude archivariessen in diverse uithoeken, musea, oude nonnen, voormalige kapteins – tot gorillaverzorgers in de Apenheul toe: ‘Is het mogelijk dat een gorilla een slagboom bewaakt?’ (Zie het levensverhaal van Gerard Timmermans.)

Van vóór de Tweede Wereldoorlog weten de meeste eeuwelingen veel te vertellen. Van daarna heugt ze vaak nog maar weinig. Boerin Cornelia van het Westeinde-Vermue (1899) kan zich nog wel een dijkdoorbraak in 1906 herinneren, maar hoe het ook alweer zat met de watersnoodramp van 1953, weet ze niet precies meer. De oude Zeeuwse verklaart dat door haar hand op haar hart te leggen: ‘In 1906 had ik hier nog meer ruimte om alles te onthouden...’ Het vroege leven blijft het meest bij, omdat het meer indruk maakt en het geheugen nog een minder beschreven blad is. Veel liedjes zijn onthouden, de eeuwelingen beginnen vaak spontaan te zingen. En geldbedragen worden soms tot op de cent exact herinnerd. Maar waar details de geïnterviewden bij kunnen blijven, worden ook hele periodes vergeten. En enkele heren – dat valt op – weten niks meer van hun trouwdag: ‘Je onthoudt alles niet!’ – aldus een oude Fries.

Maar toch. Bijna alles veranderde in de woelige, voorbije eeuw. De eeuwelingen maakten het – op hun eigen manier – mee en kunnen er nog veel van navertellen. Vooral de Eerste Wereldoorlog blijkt een belangrijke rol te spelen in hun jonge jaren. Ook al valt Duitsland niet binnen en blijft Nederland neutraal in ’14-’18, de oorlog drukt een stempel op het leven. Gebeurtenissen uit het begin van de vorige eeuw, ons bekend uit de geschiedenisboeken, roepen bij de eeuwelings nog emoties

op. De schoolstrijd bijvoorbeeld is inmiddels een wat stoffige kwestie die de gemoederen niet meer bezighoudt, maar sommige geïnterviewden kunnen zich er nog over opwinden. En de komst van het vrouwenkiesrecht brengt nog doorleefde vrolijkheid teweeg. De eeuwelingen ondervinden dat, wat nu geschiedenis is, dan ook aan den lijve. Sommigen lopen de ‘Spaansche griep’ op, die aan het einde van de Eerste Wereldoorlog wereldwijd miljoenen slachtoffers maakt. De ergste ellende van de crisisjaren blijkt aan het gros van de eeuwelingen voorbij te gaan, al lijdt een enkeling honger. De allerarmsten van die tijd hebben helaas zelden de honderd gehaald. Maar de eeuwelingen hebben de bittere armoede om zich heen gezien, en soms zelfs nog plaggenhutten zien bouwen.

Veel grote historische gebeurtenissen van de twintigste eeuw staan ook helemaal niet in dit boek; de eeuwelingen vertellen bovenal over hun persoonlijke belevenissen – en wat zij zich daar nog van willen en kunnen herinneren. Of ze praten over de allereerste tomaten, die met argwaan worden gegeten, over het tandenpoetsen, dat nog haast niemand deed, of over de confectiekleding – lang zo mooi niet als een handgemaakt pak.

Voor sommige stokouden van dagen is de hele naoorlogse periode maar moeilijk te bevatten: ‘De Beatles en de oorlog hebben alles veranderd,’ vindt de Rotterdamse mevrouw Gogarn (1899). Al moppert ze in haar jeugd op de lange rokken en de bekrompenheid, ze heeft toch grote moeite met ‘al seksgedoe van nu’. In de samenleving die in de twintigste eeuw een sociaal-economische gedaanteverwisseling ondergaat, zien de geïnterviewden bovenal de mentaliteit veranderen. Opgegroeid met de normen van weleer staan ze in het heden. Niet altijd gemakkelijk, want in hun jonge jaren heersen heel andere opvattingen over onderwijs, (kinder)arbeid, hygiëne, standsverschil, deugdzaamheid, geloof, hoop en liefde – zo blijkt op bijna elke bladzijde van dit boek.

De eeuwelingen blijven ondertussen ‘gewoon doorademen’, zoals ze het nuchter uitdrukken. Maar wie denkt in dit boek het wondermiddel te vinden om ook honderd te worden, zal teleurgesteld zijn. De eeuwelingen begrijpen zelf ook niet hoe het

komt dat ze zo oud zijn geworden, al doen ze wel suggesties ('degelijk leven', 'de rozenkrans bidden'). Zelf denk ik dat hun kalmte en vastberaden optimisme ertoe hebben bijgedragen: 'Ik vertik het om chagrijnig te worden,' roept Hendrikje van Andel-Schipper, de alleroudste, al jaren.

Steffie van den Oord (27-10-1970, Ammerzoden, Gelderland)

‘Voor een brikkebakker heb ik het ver geschopt’

LOUIS HELLEBREKERS

13-4-1901, SUSTEREN, LIMBURG

Hij kijkt met donkere ogen door een zeer zware bril: ‘Het ènnigste wat aan mich mankeert’. Louis Hellebrekers – de duimen achter de bretels – is een luchtig type, met esprit. Valt hem een deuntje in uit de jaren tien, dan dansen zijn knokige vingers op de knie: ‘Piem pam pammelo!’ Anderhalve meter. Langer is hij niet. ‘Maar was Kleinduimpje niet de allerslimste? Ik ben groot geworden,’ verklaart hij, ‘door het beton.’ Hij schiet onverwacht soepel omlaag en tovert vanonder zijn bed een groot goudkleurig album te voorschijn. Vol souvenirs aan zijn eeuw; ‘brikkebakkers’ blikken vermoeid in de lens, een lang vervlogen carnavalsoptocht trekt voorbij. Maar eigenlijk heeft Louis geen foto’s nodig – zijn herinneringen zijn bijna net zo scherp. En Hellebrekers is een vurig verteller: ‘O jee, ja!’

‘Met Pasen pakten we beddengoed, porselein, etenswaar en kookketels in; dat ging allemaal op de wagen en zo reden we met het hele gezin het Rijnland in. Om brikken te gaan bakken. Onderweg zongen we uit volle borst, het was echt gezellig! Met paard en wagen trokken we naar Baesweiler, Linnich, of Heinsberg. Daar woonden we dan vijf en een halve maand in een brikkebakkershut: een houten keet naast de steenbatterij. Weelderig was het natuurlijk niet, maar het houten huisje had wel aparte kamertjes, een keuken, en zelfs een wc. Allemaal volgens de regels, daar controleerden de Duitsers scherp op. O jee, ja!

Broers van mijn moeder trokken al in 1882 als seizoenarbeiders naar Duitsland om er in het open veld “brikke te bakke”. En wij zijn er in 1911 mee begonnen. Mijn vader nam een ploeg